

The history of the development of bakhshi art in the Khorezm oasis

Mardonbek RAJAPOV ¹

Khorezm Mamun Academy

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2021

Received in revised form

15 January 2021

Accepted 20 February 2021

Available online

7 March 2021

ABSTRACT

This article reflects the history, methodology, peculiarities of the development of the art of baxshi in the Khorezm region, as well as the close connection of the art of baxshi with folklore.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Keywords:

M.Murodov

Khojayoz bakhshi

Bola Bakhshi

Jirov

“Gorogli”, “Avazkhon”,

“Baziryon” epics

“Shirvoni” and “Eroniy”

schools

Xorazm vohasida baxshichilik san'atining rivojlanish tarixi

АННОТАЦИЯ

Калият сўзлар:

M.Murodov

Xo'jayoz baxshi

Bola Baxshi

Jirov

Go'rog'li, Avazxon

Baziryon dostonlari

Shirvoni va Eroniy

maktablari

Ushbu maqola Xorazm hududida baxshichilik san'atining rivojlanish tarixi, uslubiyati, o'ziga hos jihatlari, shuningdek baxshichilik san'atining xalq og'zaki ijodiyoti bilan uzviy bog'liqligini aks ettiradi.

¹ Junior researcher, Khorezm Mamun Academy, Khiva, Uzbekistan

История развития искусства бахши в Хорезмском оазисе

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

М.Муродов
Ходжаёз бахши
Бола Бахши
Жиров
Эпосы “Горогли”,
“Авазхон”,
“Базирён”
Школы “Ширвоний” и
“Эроний”

В статье отражена история, методология, особенности развития искусства бахши в Хорезмской области, а также тесная связь искусства бахши с фольклором.

«Buyuk tarixda hech narsa izsiz ketmaydi. U xalqlarning qonida, tarixiy xotirasida saqlanadi»
Shavkat Mirziyoyev

Mustaqillik yillarda O'zbekiston tarixini xolis yaratish, dolzarb tarixiy muammolarni yangicha yondashuvlar va ilmiy qarashlar asosida haqqoniy yaratish muhim vazifaga aylandi[1].

Mustaqillik sharofati bilan O'zbekistonning uzoq o'tmish tarixini yanada chuqurroq anglash, o'rganish va kelajak avlodga yetkazib berishga alohida urg'u beriladi. Haqiqatdan ham «barchamizga ma'lumki, har bir suveren davlat o'zining betakror tarixi va madaniyatiga egadir. Bu tarix, bu madaniyatning haqiqiy ijodkori, yaratuvchisi esa haqli ravishda shu mamlakat halqi hisoblanadi»[2].

Vatanimiz tarixini o'rganishning muhim yo'nalishlaridan biri-baxshichilik va dostonchilik san'atidir. An'anaviy dostonchilik tarixi vatanimiz hududida yashab kelgan xalqlarning etnik tarixi bilan uzviy ravishda bog'liq bo'lib, milliy ma'naviyatimizning shakllanishi, tarixiy ong va bilimlarimizni boyitishda nihoyatda katta o'rinn tutadi. O'zbek dostonchiligi juda qadimiylar va mo'tabar ma'naviy meros nishonasidir. Xalq ijodiyoti, san'at insonning ma'naviy kamolotida alohida o'rinn tutadi. Barcha san'atlarning rivoji negizida xalq og'zaki ijodi turadi. Insoniyat paydo bo'lganidan to bugungi kunga qadar san'atning adabiyot, qo'shiqchilik kabi turlarida xalq og'zaki namunalardan foydalanib kelinmoqda. San'at inson dunyoqarashini va tafakkurini boyitibgina qolmay, uni ezguliklar, yaxshiliklar, go'zalliklar olamiga boshlaydi. Inson umrini hayotini kuy-qo'shiqsiz tasavvur etib bo'lmaydi. Zero, san'at inson ma'naviy faoliyatining eng muhim qirralaridan biri, bunyodkorlikka undovchi buyuk va qudratli kuchdir.

So'nngi yillardagi ilmiy izlanishlar va arxeologik tadqiqotlar Xorazmning eng qadimiylar, eng ko'hna o'lordan biri bo'lganligini, bu o'larda qadimiyroq o'troqlashgan qabilalar yashagani, ushbu qabilalarning ovchilik, baliqchilik, bog'dorchilik, sun'iy sug'orishga asoslangan dehqonchilik va hunarmandchilik juda kuchli rivoj topganligini isbot etdilar.[3]

Umuman Xorazm-juda qadimdan rivojlangan xalqlar yashagan o'lka bo'lib uning xalqi eramizdan avvalgi mingylliklardayok o'z madaniyati, ishlab chiqarishi, fani, san'ati, mukammal dini, ma'naviy dunyosi, hatto davlatchilik siyosatiga barcha xalqlardan ilgari ekanligini to'liq isbotlab bergen ko'hna bir zamindir.

Baxshi so'zining ma'nosi mo'g'ulcha «baxsha» va «bag'sha»- ustod, ma'rifatchi, sanskritcha «bxikshu»-kalandar, darvesh, forscha «baxshidan» so'ziga yaqin bo'lib bag'ishlamoq, in'om qilmoq ma'nosini anglatadi.[4] O'zbekiston hududida baxshi ijrochilagini o'z hususiyati jihatidan 2 turga bo'lish mumkin.

- 1) Ichki ovoz bilan she'riy shaklda ko'biz yoki do'mbira jo'rligida ijro etish uslubi
- 2) Asosiy matni hikoya va she'riy matni qo'shiq shaklda ochiq ovozda , ko'pincha dutor va tor jo'rligida ijro etish uslubi[5].

Xorazm baxshichilik sa'nati ijro etish uslubi jihatidan ikkinchi toifa ichiga kiritishimiz mumkin. Xorazm xalq dostonlari hajmi boshqa o'zbek xalq dostonlariga qaraganda kichikligi, shu bilan birga ko'proq musiqaviyligi bilan ajralib turadi. Baxshilar bir voqeaga birlashgan dostonlari o'z boshidan kechirganday qilib, san'atkorlik bilan ijro qilib kelganlar. Baxshilar dutor yoki tor chertib dostonlari yoddan aytganlar.

Ma'lumki, Xorazm dostonlari bir kechada so'z va soz bilab kuylab tamomlashga(kun botgandan yarim kechagacha bo'lgan muddatga) mo'ljallangan. Xorazm baxshichilik va dostonchilik tadqiqotchilaridan biri bo'lgan M.Murodov Xorazm dostonchiligi haqida shunday gapirgandi:«Xorazm dostonlarini bevosita kuy bilan tinglash kerak, shundagina ularning ruhi, g'oyaviy-ma'rifiy va baadiy estetik ta'sir quvvatini to'laroq tasavvur etish mumkin bo'ladi.»[6]. Xorazmda doston ijrochilari baxshi deb nom olgan. Baxshi doston voqeasini o'z so'zi, o'z kuyi bilan grimsiz, kastyumsiz bo'lsa ham, yuksak ruhiy kayfiyat bilan aktyorlik qobiliyatini ishga solib tushuntirib bera olgan. Baxshi doston voqealarining salbiy yoki ijobiy nuqatlarini tushuntirish, doston matnlarini ovoz tonini voqealarga qarab o'zgartirgan, dutor yoki tordan qo'lini olib qo'li bilan sahna aktyoridek ishora qilgan, mimik harakatlar ham qilgan. Natijada doston voqealarini tinglovchi tasavvurida sahnadayok jonlangan.[7] Xorazm baxshilari dostonlarni shunday mahorat bilan kuylaganki, tinglovchilar qalbida yaxshilikka muruvvat, yomonlikka nafrat, yaxshi obrazlar ko'ngilsiz vaziyatlarda qolganda achinish his-tuy'gularini paydo eta olgan. Xorazm dostonlari qahramonlari baxshi ijrosida ezgulik yo'lida birlashadilar, yomonlikka esa qarshi kurashadilar. Natijada tinglovchilar ongida kuchli dramatizm sahnasi paydo bo'ladi. Shuningdek Xorazm dostonlarida uchraydigan she'riy usulda bir-biri bilan aytishuv ham muhim o'r'in ahamiyat kasb etadi.

XX asr boshlarida Xiva xonligida inqilob arafasida fan, madaniyat, xususan baxshichilik san'ati ham rivojlanish jarayonidan orqada qola boshladi. Baxshilar dostonlar orqali oddiy mehnatkash xalqning azob-uqubatlarini, hasratlarini kuy-qo'shiq qilib ijro etar, boylarni, hukmon tabaqani esa yomonlar edi. Shuning uchun ham boylarning ko'pchiligi baxshilarni tinch ijod qilishga yo'l qo'yagan.Bunga misol qilib Xo'jayoz baxshi tarixini aytishimiz mumkin. Xo'jayoz baxshini bag'otli Madrayimboy o'z hovlisiga ziyofatga chaqirib, tongacha doston va qo'shiqlar aytiradi. Tongda Madrayimboy baxshidan o'zini maqtashni so'raydi, lekin Xo'jayoz baxshi buni rad qiladi.Boyning jahli chiqib muzli hovuz tagiga tashlatib o'ldirtiradi.[8]

Umuman olganda o'zbek, qozoq, turkman, qoraqalpoq baxshichilik san'ati doston aytish san'ati bir biriga juda ham o'xshab ketadi.Xususan to'ylardan doston aytishuv jarayonlari o'xshashdir. Bunda ikki yoki uch baxshi bir-birlarini yenguncha bir dostonni navbatma-navbat dutor chalib aytganlar. Ba'zan bir to'yda ikki baxshi bir-biriga qarama-qarshi turib doston kuylagan. G'olib chiqqan baxshi yoki jirovni to'y ishtirokchilari qizg'in tabriklagan.Xiva xonlari ham baxshi va jirovlarning aytishuvlarni tashkil qilgan. Xon ko'pincha ko'ngiliga yoqmagan baxshilarni aytishuvda yengilgan hisoblab, yuziga

“qorakuya” surkab haqorat qilgan. Bunday ko’ngilsiz holatni XIX asrda yashab ijod qilgan qoraqalpoq shoiri va jirovi Kunxo’ja Ibrohim o’z boshidan kechirgan.

Shunga qaramay, Xorazm vohasi xalqlari to’y va bayramlarda baxshi va jirovlarning aytishuvularini katta qiziqish bilan tomosha qilganlar va ularni olqishlaganlar. Bundan tashqari, baxshilar savol-javob tariqasida qo’shiq to’qib kuyga solib ham aytishgan[9].

Xorazm yo’lidagi “Go’ro’g’li”, “Avazxon”, “Baziryon” dostonlari tarkibidagi kuy va qo’shiqlar o’z salohiyati jihatidan maqomlardan yoki qo’shiqlardan hech qolishmaydi. Xorazm dostonchiligi 2 ta asosiy “Shirvoni” va “Eroniy” matablardan tarkib topgan. Ikkala uslubning umumiy xususiyatlari shundan iboratki, baxshilarning aksariyati tom ma’noda savodxon bo’lib, ular hikoyani bir parchasini so’zlab bergandan so’ng qo’shiqqa navbat kelganda she’r to’qib badihago’lylik qilmaydilar, balki dostonni barqaror musiqiy matnini yodlagan bo’lib, o’rnida ishlatakdir. Ba’zida uning qo’lyozmasini yonida olib yuradilar va ijro davomida undan foydalanishlari ham mumkin. Shirvoni uslubdagagi baxshilar doston nomalarini qanday atalishini yaxshi bilsalar ham ko’pincha birovga aytishga sir tutadilar. Eroniy uslubdagilari esa ba’zida hikoya davomida, she’r matni kelgan joyda, nomani nomini ham qo’shib aytib ketadilar. Shirvoni uslubdagagi baxshilar dutor, bulomon yoki g’ijjak, doira jo’rligida doston aystsalar, eroniy uslub baxshilari dostonni asosan, dutor bilan ijro etadilar. Shuningdek, dramatik mungli xususiyati, sodda musiqiy vazni, vazmin ijrosi va turli sakrama harakatlari bilan shirvoniyan farq qiladi.[10]

Eroniy uslub dostonchilik an’analarining bosh xususiyatlaridan biri baxshi asosan dutor bilan doston aytadi. Ko’pincha unga bulamonchi yoki g’ijjakchi jo’r bo’ladi. Ayrim hollarda baxshi yakka o’zi, yonida sozandalarsiz xaloyiq oldiga chiqib doston kuylayberadi. Xorazm dostonchilik matabi o’z an’analariga ega bo’lib, boshqa mahalliy dostonchilik matablaridan farq qiladi. Xorazm dostonlari “ochiq ovoz” dagi ijrosi, serjilo cholgu muqaddimasi, parda va tovushqator o’zgarishlari bilan ajralib turadi.

Xorazm dostonchiligi rivojiga Ahmad baxshi, Qurbanazar Abdullayev (Bolabaxshi), Ro’zimbek Murodov, Qodir baxshi Jumaniyozov, Otaxon baxshi Matyoqubov, Jumaboy Xudayberganov, Qalandar baxshi Normetov, Norbek baxshi

Abdullaev kabi ,baxshilarning hissasi kattadir. Xorazmda o’ziga xos baxshichilik matabini yaratgan insonlardan biri Qurbanazar Abdullaevdir (Bola baxshi). Qurbanazar Abdullaev “Avazxon”, “Oshiq G’arib va Shohsanam”, “Go’ro’g’li”, “Bozirgon”, “Xirmon dali”, “Oshiq Mahmud”, umuman 40 ga yaqin dostonlarni yoddan bilgan. Qurbanazar Abdullaevga (Bola baxshi) 1938 yilda “O’zbekiston xalq dostonchisi” unvoni berilgan. Bunday unvonga u O’zbekistonda birinchi bo’lib sazovor bo’lgan edi[11].

Xulosa qilib aytganda, zamonlar o’tib texnika odamlar hayotiga chuqur kirib borsada, baribir inson milliy ma’naviyatga suyanadi. Folklor san’atimiz o’tmis, bugun va kelajak. Xalqimizning o’ziday donishmand, ulug’ va boqiy bu meros o’zbek nomini har yerda va har doim ulug’laydi. Chunki asl folklor asarlari mag’zida inson kamoloti uchun xizmat qiladigan g’oya yotadi.U xalqning boqiy tarixini o’zida aks ettiradi. Ushbu noyob san’atning noyob na’munalarini asrab-avaylash va rivojlantirish, uni keng targ’ib qilish, yosh avlod qalbida ushbu san’at turiga hurmat va e’tibor tuyg’ularini kuchaytirish va dunyo xalqlari o’rtasida xalqaro madaniy aloqalarni yanada mustahkamlash uchun xizmat qiladi. Baxshichilik va dostonchilik san’atining tarixi, baxshilar va dostonchilar ijodini mukammal o’rganish, bu borada fundamental tadqiqotlar olib borish, utilayotgan dostonlarni qayta tiklash, va kelajak avlodga yetkazish lozimdir. Baxshilar ijrolarini audio, video tasmalariga yozib olish, ular ijodini kitob holiga keltirish, Xorazm dostonlarini

notaga olish, shu dostonlardan imkon darajasida filmlar yaratishni yo'lga qo'yish, dostonchilik mакtablarini rivojlantirishdagi asosiy vazifalardan biridir. Zero, adabiyot, she'riyat, musiqa va tomosha kabi bирqancha san'at turlarini o'zida mujassam etgan dostonlar tarbiya vositasi bo'libgina qolmasdan, madaniy merosimizning noyob durdonasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Тошкент: Шарқ, 1998. – 31 б.
2. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – 592 б.
3. Б.Саримсоқов. "Ўзбек маросим фольклори" 1986.- 12 б
4. Тўра Кличев «Хоразм халқ театри»- Тошкент:Фоур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти,1988.-99 б
5. С.Турсунов, Т.Пардаев. Ўзбекистонда бахшичилик санъатининг ривожланиш тарихи ва тараккиёт босқичлари.-Тошкент: Тафаккур,2015.-256-б
6. М. Муродов, Н.Сабуров. Суз боши. «Коракуз ойим», «Гулрухпари», Тошкент, Узбекистан ССР «Фаи» нашриёти, 1967 йил, 4-бет.
7. Тўра Кличев «Хоразм халқ театри»- Тошкент: Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти,1988.-100
8. Тўра Кличев «Хоразм халқ театри»- Тошкент:Фоур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти,1988.-112
9. А.Облонский . Рождение туркменского театра. «Туркменоведение»,1928, № 3, 4, стр. 52.
10. Matyoqubov B. "Doston navolari". – Toshkent. "BUILDING PRINT" nashriyoti. – 2009,13-b
11. Д.Бобажанов ,М.Абдурасулов «Абадият Фарзандлари» Хоразм, Маъмун Академияси